

GLOBALIZARE ȘI IDENTITATE ÎN ORIZONT CONTEMPORAN

Daniel Șandru

Ultima decadă a secolului al XX-lea aduce în atenție problema schimbării sociale și a diferitelor "tratative" pe care teoriile socio-istorice le poartă cu aceasta. Pare că schimbarea socială suportă un ritm accelerat, începând, mai ales, cu a doua jumătate a secolului nostru, când modernitatea se retrage în spatele cortinei, lăsând loc avansului postmodernității. Liniile de forță ale acesteia sunt însă moștenite, întrucât procesele specifice postmodernității au loc pe aceleași trei paliere: economic, politic și cultural. Spațiul deschis, "universal", în care se desfășoară aceste procese este, în perioada contemporană, unul global. Un nou concept se impune, așadar, începând cu mijlocul anilor '90, pentru a circumscrie un proces amplu, desfășurat pe cele trei niveluri amintite. Am numit, prin această succintă caracterizare, procesul **globalizării societății**.

Delimitarea contemporană a globalizării datorează foarte mult lui Roland Robertson, care definește procesul, din perspectiva teoriei sociale, astfel: "Globalizarea, conceptual, se referă atât la comprimarea lumii, cât și la intensificarea conștientizării lumii ca un întreg... atât la interdependențele globale concrete, cât și la conștiința asupra întregului global, în secolul al XX-lea"¹. Astfel definit, procesul globalizării presupune, deci, o ambivalență genuină, care are în vedere atât expansiunea societății la o scară globală, interdependențele economice, politice și culturale care rezultă din această expansiune, revirimentul tendințelor etnonaționaliste, cât și transferul acestor fenomene din planul empiric în cel al conștiinței. Mai mult decât atât, proiecția procesului globalizării în conștiință, realizată într-o manieră holistică, impune schimbări ireversibile în planul teoriei socio-istorice înseși. Astfel, noțiunea de **societate**, în sensul său "clasic", apare redundantă din perspectivă postmodernă, fiind considerată un concept totalizant. Globalizarea presupune, dimpotrivă, o logică fragmentară, pluralistă, în esență contradictorie², trecerea umanității la o condiție complexă, în care lumea însăși este reconstituită

ca un spațiu social în același timp unic și diversificat. Nu mai putem vorbi de societate - în sensul în care teoreticienii sociali ai modernității operaționalizau acest termen - în contextul în care lumea devine, irevocabil, pluralistă, fragmentată într-o mulțime de unități autonome, dar aflate în interrelații economice, politice și culturale.

Deși unele teorii recente sunt încă axate pe ideea unui sau mai multor centre de putere (precum este cazul concepției multi-centrice a lui Samuel Huntington), postmodernitatea impune o perspectivă non-centrică, care implică existența haosului mai degrabă decât a ordinii, în contextul globalizării.

Considerat a fi cel puțin contemporan cu modernitatea, și că punctul său de plecare (sau "faza germinală", în termenii lui Robertson³), poate fi regăsit în secolul al XVI-lea, procesul globalizării implică, mai întâi, o sistematizare economică, apoi relații internaționale între state, pe plan politic și, nu în ultimul rând, emergența unei **culturi sau conștiințe globale**⁴. Putem vorbi însă, într-o epocă a diversității și pluralismului axiologic, de o cultură proprie unei lumi văzută ca un spațiu global? Căci o cultură globală ar presupune, înainte de toate, cel puțin diminuarea importanței culturilor particulare și, prin aceasta, a identităților naționale. Teoretizările asupra acestui proces susțin că globalizarea economică se află în interconexiuni continue cu ceea ce poate fi numit globalizare politică și globalizare culturală. Aș sublinia însă că nu este vorba de o interdependență necesară. În acest sens, putem conveni că globalizarea economică nu mai poate fi pusă sub semnul întrebării, de vreme ce organisme internaționale precum Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional reglează piața financiară mondială, alături, desigur, de diverse companii multi și transnaționale. Aceasta înseamnă că, la nivel global, relațiile economice nu se mai înscriu în cadrul internaționalismului - sau, cel puțin, nu cele mai importante, cele care afectează state, grupuri de state sau regiuni diverse - ci în contextul transnaționalismului. Iar relațiile economice transnaționale sunt înțelese ca reprezentând acele "interacțiuni obișnuite care depășesc granițele naționale, în care cel puțin un actor este non-etatic sau nu operează în numele unui guvern național sau al unei organizații interguvernamentale"⁵. Aprecierea că globalizarea economică implică în mod necesar globalizarea politică și culturală ne-ar deplasa, fără doar și poate, pe terenul mișcător al istoricismului, așa cum a fost acesta înțeles de Karl Popper. În acest context, procesul globalizării s-ar apropia mai mult de imaginea unui proiect de inginerie socială decât

de aceea a unei dezvoltări dialectice contingente. Or, pentru a rămâne în spațiul contingenței, trebuie să apelăm la o distincție conceptuală, aceea dintre termenii **interconexiune** și **interdependență**. Astfel, în timp ce ultimul termen ar implica o condiție de vulnerabilitate mutuală între evenimentele economice, pe de o parte, și cele politice și culturale, pe de altă parte, noțiunea de interconexiune este sinonimă cu aceea de globalizare⁶. Așadar, între globalizarea economică, cea politică și cea culturală există interconexiuni reciproce, care au loc în cadrul a ceea ce aș numi **procesul dialectic al globalizării**.

Există, totuși, în afara globalizării economice, o globalizare politică și una culturală? Cu alte cuvinte, înseamnă apariția ideii de **piață globală** și a relațiilor economice multi și transnaționale transcenderea identității culturale specifice statului național și, mai mult decât atât, emergența unei culturi globale? Sunt întrebări la care voi încerca să răspund în cele ce urmează.

Mă voi concentra, deci, asupra ideii de cultură globală, subîntinsă procesului de globalizare culturală, întrucât consider că acest din urmă proces sugerează o interconectare complexă cu cel al globalizării economice, dată fiind sintagma de **cultură globală consumatoristă**. Dar este posibilă emergența unei astfel de culturi la nivel global? Un scurt excurs istoric ne prezintă sistemul mondial de dinainte de 1945 drept unul în care unitatea de bază era exprimată de statul național. Dincolo de acesta, ideea culturii (*y compris* identității) naționale părea a fi scopul final al umanității⁷. Perioada postbelică este una în care ia naștere ceea ce mai este numit încă **imperialism cultural**, și care iradia dinspre două blocuri de putere și în două câmpuri ideologice diferite: cel capitalist, de factură americană, și cel sovietic. Între acestea, europenismul se dorea a fi o "a treia cale". În fapt, ceea ce, cu obstinație, încercau să rezolve ambele tipuri de imperialism era problema unei alternative la cultura națională. Când vorbim de imperialism, trebuie să avem în atenție deosebirea principială dintre cel propriu epocii coloniale, care era unul național, și cel specific perioadei postbelice, care este, prin excelență, unul universal⁸. S-ar părea, deci, că o cultură globală poate fi construită pe ruinele acestui imperialism, de vreme ce aceasta urmărește, în esență, aproape același scop: ideea de cultură globală se dorește a fi o alternativă la cea de cultură națională, a cărei structură a rezistat neschimbată până în postmodernitate, în ciuda tuturor influențelor. De aceea, astăzi ea continuă să definească, la modul general, ceea ce înțelegem prin sintagma de **identitate națională**. Dacă ar

fi să fac o paralelă între Vestul și Estul european, în privința rezistenței, mai mult sau mai puțin reușită, a ideii de cultură națională, în fața imperialismului de ambele tipuri, aş spune că: în vreme ce culturile naționale ale Europei occidentale au rezistat imperialismului american tocmai datorită faptului că ideea statului național e o componentă forte a europenismului, o valoare proprie acestei “căi de mijloc”; în Europa “sovietizată”, rezistența culturilor și, prin aceasta, a identităților naționale, suportă cel puțin două argumente:

1. **argumentul istoric**, ce are în vedere rezistența la rusificarea forțată impusă de Moscova, prin păstrarea credințelor, memoriei și valorilor comune, deci a culturii naționale și, prin aceasta, a identității, dar și prin resurgența naționalismului ca ideologie comunitară, sub influența comunismelor locale;

2. **argumentul confesional (religios)**, care urmărește să impună ideea unei rezistențe a culturii naționale sprijinită de religie. În particular, țările de confesiune ortodoxă, înglobate sistemului comunist coordonat de Moscova, și-au menținut identitatea națională în fața imperialismului sovietic și datorită principiului unității în diversitate specific acestei confesiuni, conform căruia celebrarea liturgică trebuie să se adapteze specificului național, în cadrul căruia un loc privilegiat îl deține limba.

Așadar, atât în Europa Occidentală, cât și în zona Sud-Est Europeană, cultura națională este prezentă, iar emergența unei culturi globale ar însemna transcenderea a ceea ce aceasta, alături de identitatea culturală specifică, particularizează. Care ar fi baza pe care se poate construi această cultură globală; ca alternativă la diferitele culturi naționale? Plecând de la existența relațiilor economice globale, o cultură globală ar putea avea ca fundament prezența unui sistem interdependent de comunicații, ce ar acționa ca un **mediu tehnic**, peste care s-ar suprapune alte niveluri, între care cel mai important mi se pare a fi ceea ce Anthony Smith numește **nivelul “hibridizării”**, constituit din îmbinarea unor motive culturale și identitare diferite, motive care, prin această hibridizare, devin de-naționalizate⁹. Un rol important în constituirea acestui nivel al culturii globale îl deține **aspectul etnic** al procesului globalizării, ce presupune transmutarea diferitelor valori culturale dintr-o parte în alta a globului, care e favorizată nu doar de mediul tehnic amintit mai sus (și a cărui expresie proprie o constituie tehnicile care fac posibilă comunicarea de masă), ci și de veritabilul flux uman specific unei lumi de-teritorializate¹⁰.

Se poate remarca faptul că mediul tehnic aflat la baza culturii global presupune faptul că aceasta, chiar și în cazul în care ar fi posibilă, a suferi condiția artificiului. Nu doar mediul tehnic al sistemului de comunicații globale îndreptățește această concluzie intermediară, ci și ideea relevantă de nivelul hibridizării, care presupune o combinație între elemente diverse ale diferitelor culturi naționale participante la sistemul mondial. Or, această hibridizare este, prin excelență, o creație artificială. Mai mult, globalizarea culturală, acest Leviathan postmodern, afectează nu atât condițiile fizice specifice dezvoltării diferitelor identități naționale, ci și cele care pot fi numite, într-un sens mai larg, ontologice. Deși nașterea sa nu depinde în mod necesar de limite spațio-temporale, o anumită cultură națională devine, cu timpul, circumscrisă acestora; în interiorul lor, cultura națională creează și delimitează, în același timp, și un anumit tip de identitate comunitară.

În momentul când o națiune, conștientă de sine, se autonomizează în granițele unui stat național, cultura națională, ca și identitatea pe care aceasta o definește, devin încadrate spațial și temporal. Alături de capacitatea de a-și gestiona resursele proprii și de aceea de a purta războaie, una dintre condițiile necesare apariției statului național a fost aceea a unei poziții relativ protejate în spațiu și timp. Procesul globalizării impune însă o nouă provocare spațio-temporalității atribuită de obicei oricărei comunități naționale, o provocare ce afectează nu doar siguranța sa fizică, ci și securitatea sa ontologică¹¹.

Această provocare "globalizantă" constă în ceea ce unii autori au numit fie **distanțiere spațio-temporală** (*time-space distancing*)¹², fie **comprimare spațio-temporală** (*time-space compression*)¹³. Prima sintagmă are în atenție faptul că, întrucât globalizarea poate fi considerată una dintre cele mai vizibile consecințe ale modernității, este un proces care implică o profundă reordonare a timpului și spațiului în viața socială.

Dezvoltarea rețelelor globale de comunicare (mediu tehnic, după cum am amintit mai sus, al globalizării culturale), dar și sistemele globale de producție și schimb, specifice procesului de globalizare economică, diminuează importanța circumstanțelor locale asupra vieții unei comunități. În acest sens, devine de înțeles faptul că, de exemplu, locurile de muncă ale minerilor din Scoția pot deveni mai dependente de deciziile pe piața globală, legate de prețurile la cărbune ale companiilor din Australia sau Africa de Sud, decât de deciziile managerilor locali¹⁴. Astfel încât, cetățenii unui anumit stat ar putea deveni din ce în ce mai puțin afectați de

experiențele care le asigură comuniunea, iar identitatea lor colectivă ar putea să fie influențată de experiențele globale. Comprimarea spațio-temporală are o conotație geografică mult mai accentuată decât sintagma folosită de Giddens, fără a-și pierde, însă, coloratura socio-istorică. Procesul globalizării impune o presiune temporală asupra spațialității, iar acest lucru se realizează tot prin intermediul sistemelor globale de comunicare, astfel încât oameni aparținând unor țări diferite ajung să împărtășească anumite valori și să trăiască în comun anumite evenimente. Deși abordările lor teoretice asupra globalizării sunt foarte diferite, distanțierea spațio-temporală a lui Giddens și comprimarea spațio-temporală a lui Harvey au multe elemente comune. În timp ce Giddens sugerează faptul că distanța spațio-temporală nu afectează interrelațiile dintre evenimente diferite, ci le accentuează, ca urmare a procesului de globalizare, Harvey descrie mai clar condițiile în care această interdependență are loc. Este de reținut, cred, schimbarea condiției nu doar fizice, ci și ontologice, a culturilor particulare și a identităților pe care acestea le definesc, și care se datorează acestor procese care au loc în cadrul dialectic al globalizării. Și totuși, această realitate tot mai prezentă nu demonstrează că emergența unei culturi globale și transcenderea celor naționale ar fi inevitabilă. Aceasta deoarece o cultură globală trebuie să rezolve problema artificialității sale constitutive.

Deși având vocație universală, cultura globală este una difuză în spațiu, după cum este lipsită de un trecut puternic înrădăcinat, dată fiind tocmai artificialitatea de care este marcată. Vorbim, de fapt, despre o construcție culturală, care nu poate defini nici un tip de identitate. Consider că, în esență, ceea ce am putea numi astăzi cultură globală este o construcție difuză în spațiu, deși rapid transmisibilă în timp, care nu face altceva decât să ofere niște soluții tehnice la problemele tehnice generate de procesul globalizării. Ca atare, caracteristicile unei astfel de culturi ar fi următoarele: *eclectism*, *universalism*, *atemporalitate* (în sensul lipsei de istorie), *tehnicism*¹⁵. Spre deosebire de cultura globală care, indirect, atentează la **securitatea ontologică** a culturilor particulare, naționale - ce presupun, și ele, o identitate culturală colectivă, însă relativ delimitată și stabilă în spațiu și timp - acestea din urmă se caracterizează prin *particularism*, *temporalitate* și *expresivitate*. Acestea conțin anumite sentimente și valori cu privire la sensul continuității unei anumite comunități umane, a memoriilor sale împărtășite, precum și a destinului său comun¹⁶. Identitatea nu poate fi definită structural sau sistemic, ci

doar în termenii unor sentimente subiective. Identitatea națională este una colectivă; ea este însă una dintre multiplele identități pe care o comunitate și le poate asuma. Pentru că o identitate colectivă, analizată din perspectivă generală, poate să existe în funcție de o regiune, națiune, etnicitate, religie sau cultură, fiecare dintre acestea răspunzând unui înțeles complex și uneori ambiguu, depinzând de anumite circumstanțe¹⁷. Se observă, așadar, că și o identitate colectivă, precum cea națională, este marcată de eclecticism, așa cum se întâmplă și în cazul identității globale, pe care ar defini-o o eventuală cultură globală. Cu toate acestea, trebuie subliniat aici că eclecticismul unei astfel de identități operează în interiorul unor constrângeri culturale stricte¹⁸, care țin tocmai de condițiile specifice unei culturi naționale, menționate mai sus.

Desigur că o cultură globală, aflată în interconexiuni strânse cu procesele de globalizare economică și politică, poate fi construită. Dar, tocmai pentru că poate fi construită, ea rămâne în condiția artificului. Aceeași condiție este valabilă și pentru o emergentă identitate globală, întrucât nu există o memorie a lumii care ar putea uni, din perspectivă istorico-temporală, umanitatea¹⁹. Încercarea de a construi o cultură și, pe baza acesteia, o identitate globală, readuce în atenție dinamica internă (dialectică) a procesului globalizării. Comunitățile cele mai diferite, fie ele state naționale sau grupuri etnice, reacționează prompt la tendința de impunere a unei culturi și identități globale. Spiritul identitar național rămâne activ în cele mai multe dintre acestea, iar această tendință de opoziție mutuală este parte integrantă a însuși procesului de globalizare.

Culturi naționale diverse reacționează în mod diferit la presiunea culturală la care sunt supuse. Tocmai de aceea, teoria socială a globalizării susține că acest proces nu implică în mod necesar omogenizarea și integrarea. Globalizarea implică, totuși, interdependență și de-teritorializare. La aceste tendințe globalizante sunt posibile cel puțin două tipuri de *feed-back* din partea culturilor naționale²⁰:

1. **translarea**, care reprezintă un răspuns sincretic prin care grupurile etnice ce-și asumă mai mult decât o singură identitate încearcă să dezvolte noi forme de expresie, în întregime separate de originile lor;

2. **tradiția**, care presupune resurgența naționalismului, dar și a unei forme mai violente a acestuia, fundamentalismul etnic, în esență o încercare de a redescoperi originile uitate ale unui grup etnic, proprii istoriei sale.

Consider că prima tendință se subîntinde de fapt procesului de globalizare culturală, fiind prezentă mai ales în statele aflate într-un proces de **globalizare activă** din punct de vedere economic și politic. Prin sintagma de globalizare activă, înțeleg un proces care presupune relații ce se stabilesc în mod biunivoc, între state sau grupuri de state care dețin relativ aceeași putere economică, politică sau culturală. În opinia mea, nu este esențial, pentru ca astfel de relații biunivoce să se producă, ca statele între care ele se stabilesc să fie egale exclusiv în privința puterii economice. Dimpotrivă, cred că influența economică a unui anumit stat poate fi contrabalansată de influența politică sau culturală a altui stat.

Cea de a doua tendință este una opusă globalizării culturale, specifică acelor state sau grupuri de state care sunt integrate într-un proces de **globalizare pasivă**. Această din urmă sintagmă delimitează existența - în cadrul procesului globalizării - unor relații univoce între state sau grupuri de state între care există vizibile diferențe de natură economică, politică sau culturală. Apare astfel discrepanța între statele sau grupurile de state care impun anumite valori și cele care nu pot face altceva decât să recepteze aceste valori. Cred că tocmai acestea din urmă sunt cele mai permissive la renașterea, în cadrul lor, a tendințelor naționaliste sau fundamentaliste.

Se pare că, într-adevăr, cultura globală își poate găsi resurse de dezvoltare doar în mod artificial, astfel încât "dificultatea centrală în orice proiect de construcție a identității globale și, așadar, a unei culturi globale, este aceea că identitatea colectivă, ca și imageria sau cultura, este întotdeauna specifică, din punct de vedere istoric, întrucât se bazează pe memorii împărtășite și pe un sens al continuității dintre generații"²¹.

În final, trebuie să subliniez că înțelegerea procesului globalizării, cu toate consecințele pe care le implică în plan local, regional sau global, nu presupune tratarea sa într-o manieră maniheistă. Nu este scopul acestui studiu acela de a demonstra că procesul globalizării are consecințe bune sau rele. Dimpotrivă, am fost interesat să descriu mecanismele de rezistență ale identității comunitare în condițiile unei lumi postmoderne care pare să impună, din ce în ce mai mult, condiția umană globală.

- 1 R. Robertson, citat în Waters, M., *Globalization*, Routledge, London, 1995, p. 41.
- 2 Cf. A. McGrew, *A Global Society?*, în Hall, Held, McGrew (eds.), *Modernity and Its Future*, The Open University, Cambridge, 1992, p. 97.
- 3 Cf. Roland Robertson, *Mapping the Global Condition: Globalization as the Central Concept*, în Featherstone, M. (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, London, 1990, pp. 15-30.
- 4 Vezi M. Waters, *op. cit.*, p. 62.
- 5 Cf. Th. Risse-Kappen, *Bringing Transnational Relations Back In. Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, p. 3.
- 6 A. McGrew, *op. cit.*, p. 94.
- 7 Cf. A. D. Smith, *Towards a Global Culture?*, în Featherstone, M. (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, London, 1990, p. 172.
- 8 *Idem*, p. 175.
- 9 *Ibidem*, p. 176.
- 10 Vezi, în acest sens, atât A. Appadurai, *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*, în Featherstone, M. (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, London, 1990, p. 297, cât și M. Waters, *op. cit.*, p. 126.
- 11 Cf. A. Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Macmillan Press Ltd., London, 1995, p. 194.
- 12 *Idem*, p. 4.
- 13 Cf. D. Harvey, citat în A. McGrew, *op. cit.*, p. 67.
- 14 A. McGrew, *op. cit.*, p. 66.
- 15 Cf. A. D. Smith, *op. cit.*, p. 178.
- 16 *Idem*, p. 179.
- 17 Cf. K. von Benda-Beckmann & M. Verkuyten (eds.), *Nationalism, Ethnicity and Cultural Identity in Europe*, European Research Centre On Migration and Ethnic Relations, Utrecht University, Utrecht, 1995, p. 15.
- 18 Cf. A. D. Smith, *op. cit.*, p. 178.
- 19 *Idem*, p. 180.
- 20 Cf. Hall, citat în M. Waters, *op. cit.*, pp. 136-137.